

भारतातील विविध राज्यांमधील महिला सक्षमीकरणाच्या समस्या आणि आव्हाने यावर एक अभ्यास
भंडारी प्रिती दशरथ एम.कॉम, बी एड,(संशोधक विद्वान) प्रा.रामकृष्ण मोरे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पुणे
pritygouds07@gmail.com

डॉ.माळी अर्चना जयंत (संशोधन मार्गदर्शक) प्रा.रामकृष्ण मोरे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पुणे
archana.jagtap102@gmail.com

गोषवारा:

हा पेपर भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या स्थितीचे परीक्षण करतो, लिंग असमानता, शैक्षणिक असमानता आणि अत्याचार यासारख्या प्रमुख आव्हानांवर लक्ष केंद्रित करतो. 21 व्या शतकातील एक महत्त्वाची समस्या असूनही, महिला सक्षमीकरण अवास्तव राहिले आहे, अनेक महिला अजूनही सामाजिक समस्यांमुळे बळी पडत आहेत. महिलांची संसाधने आणि धोरणात्मक जीवन निवडी करण्याची त्यांची क्षमता वाढवण्यासाठी सक्षमीकरण आवश्यक आहे. हा अभ्यास, दुय्यम डेटावर विसंबून, हायलाइट करतो की भारतातील महिलांना सरकारच्या हस्तक्षेपांनंतरही असक्षमतेचा सामना करावा लागतो आणि पुरुषांपेक्षा कमी दर्जा असतो. सतत असमान लिंग निकष प्रगतीवर मर्यादा घालतात. शिक्षण, रोजगार आणि सामाजिक संरचनांमध्ये सुधारणा महिला सक्षमीकरणासाठी आवश्यक असल्याचा निष्कर्ष या संशोधनातून काढण्यात आला आहे.

आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक पैलूंचा विचार करून सामाजिक विकासामध्ये महिला सक्षमीकरणाच्या महत्त्वावरही या अभ्यासात भर देण्यात आला आहे. महिला सक्षमीकरण निर्देशांक (WEI) तयार करून, संशोधन विविध राज्यांमधील महिलांच्या स्थितीबद्दल सखोल अंतर्दृष्टी प्रदान करते. शिक्षण आणि राजकीय सहभागामध्ये प्रगती झाली असली तरी, कर्मचाऱ्यांच्या सहभागामध्ये आणि नेतृत्वाच्या भूमिकांमध्ये आव्हाने कायम आहेत. साक्षरता दर आणि आरोग्यसेवेतील प्रादेशिक असमानता लक्षित हस्तक्षेपांची गरज अधोरेखित करतात. राजकीय प्रतिनिधित्व सुधारत असले तरी, कोटा आणि शैक्षणिक कार्यक्रमांसह सतत प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. WEI एक नेता म्हणून छत्तीसगडला हायलाइट करते परंतु भारतातील सर्व क्षेत्रांमध्ये आणि परिमाणामध्ये महिलांना सक्षम करण्यासाठी देशभरात, समन्वित कृती आवश्यक आहेत यावर जोर देते.

1. परिचय

महिला सक्षमीकरण म्हणजे महिलांचे हक्क, संधी आणि जीवनाच्या विविध क्षेत्रांमध्ये प्रभाव सुधारण्याची प्रक्रिया. यामध्ये महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक कार्यात पूर्णपणे सहभागी होता येईल याची खात्री करणे समाविष्ट आहे. महिलांना त्यांच्या जीवनावर परिणाम करणारे निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य देणे आणि लिंग-आधारित भेदभाव दूर करणे हा यामागचा उद्देश आहे. समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी महिलांचे सक्षमीकरण महत्त्वाचे आहे, कारण त्या लोकसंख्येचा महत्त्वपूर्ण भाग आहेत. सशक्त महिलांचे वैविध्यपूर्ण दृष्टिकोन आणि योगदान समुदाय आणि राष्ट्रांची संस्कृती, अर्थव्यवस्था आणि कल्याण वाढवते आणि प्रगतीला चालना देते. याव्यतिरिक्त, महिला सक्षमीकरण हे लैंगिक समानतेची जवळून जोडलेले आहे, अन्यायकारक प्रथांना आव्हान देणे आणि न्याय्य, सर्वसमावेशक समाजाला प्रोत्साहन देणे. हा एक मूलभूत मानवी हक्क आणि शाश्वत विकासाचा एक महत्त्वाचा घटक आहे. महिला सक्षमीकरणाचा प्रभाव पिढ्यानपिढ्या पसरतो, कारण सशक्त स्त्रिया त्यांच्या मुलांना प्रेरणा देतात, समानता, लवचिकता आणि दृढनिश्चय यासारखी मूल्ये शिकवतात. शेवटी, महिलांचे सक्षमीकरण ही केवळ महिलांची समस्या नाही तर एक महत्त्वपूर्ण सामाजिक गरज आहे, सकारात्मक बदल घडवून आणणे आणि प्रत्येकजण, लिंग पक्षा न करता, भरभराट करू शकेल आणि प्रगतीमध्ये योगदान देऊ शकेल असे जग निर्माण करण्यात मदत करेल.

गेल्या काही दशकांमध्ये, कर्मचाऱ्यांमध्ये महिलांच्या उपस्थितीत नाट्यमय परिवर्तन झाले आहे. ही शिफ्ट म्हणजे काचेचे छत तुटणे, चालू असलेले ज्ञानशास्त्रीय पूर्वाग्रह कायम असूनही. लैंगिक भेदभाव महिलांना महत्त्वाच्या आव्हानांवर मात करण्यास भाग पाडतो, विशेषतः भारतात, जेथे सामाजिक नियमांमुळे व्यावसायिक आणि घरगुती दोन्ही भूमिकांमध्ये संतुलन राखण्याची अपेक्षा केली जाते. हा अभ्यास त्रि-आयामी चौकटीद्वारे महिलांच्या सक्षमीकरणात अडथळे म्हणून काम करणाऱ्या घटकांची ओळख करून देतो, त्यांची कारणे आणि परस्परसंबंधांचे विश्लेषण करतो. हे स्त्रियांबद्दलच्या सामाजिक पूर्वाग्रहांच्या ज्ञानशास्त्रीय प्रभावाचे देखील परीक्षण करते.

2. साहित्याचा आढावा :

1. अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की असमान लिंग नियम अजूनही प्रचलित आहेत, अर्ध्यांहून अधिक प्रतिसादकर्त्यांनी वेगवेगळ्या कारणांसाठी पत्नीला मारहाण करण्याचे समर्थन केले आहे. शिक्षण आणि रोजगार या दोहोंमध्ये लैंगिक असमानता कायम आहे, महिलांची साक्षरता आणि रोजगार दर ५०% पेक्षा कमी आहेत. त्यांच्या कमाईवर महिलांचे मर्यादित नियंत्रण आर्थिक सशक्तीकरण साध्य करण्यासाठी त्यांच्यासमोरील आव्हाने अधिक अधोरेखित करतात.

2. महिला सक्षमीकरण निर्देशांक सूचित करतो की ओमानमधील महिला सक्षमीकरणाची चिन्हे दाखवत असताना, घरगुती भूमिकांवर त्यांचे लक्ष केंद्रित केल्याने त्यांची पूर्ण क्षमता मर्यादित होते. लैंगिक असमानता राखण्यात "सामाजिक शक्ती" चा प्रभाव महत्त्वाची भूमिका बजावतो. खरे सशक्तीकरण साध्य करण्यासाठी, प्रयत्नांनी पितृसत्ताक "सामाजिक शक्ती" चा सामना केला पाहिजे आणि त्यांना आव्हान दिले पाहिजे, जे लैंगिक असमानता निर्माण करणे आणि कायम ठेवणारे दोन्ही प्रमुख घटक आहे. Varghese, "Women Empowerment in Oman."

3. एम. भवानी शंकर राव (2011) यांनी यावर भर दिला की स्वयं-सहायता गटांमधील (SHGs) महिलांच्या आरोग्यामध्ये लक्षणीय सुधारणा झाली आहे. अभ्यासात असे दिसून आले आहे की महिला सदस्य केवळ त्यांच्या स्वतः च्या आरोग्याबाबतच नव्हे तर इतर सदस्यांच्या आणि त्यांच्या मुलांच्या आरोग्याविषयी देखील सक्रियपणे आरोग्याच्या समस्यांवर चर्चा करतात. ते विशेषतः त्यांच्यासाठी उपलब्ध असलेल्या विविध सरकारी तरतुदींबद्दल जागरूकता वाढवतात.

4. त्याचप्रमाणे Doepke and Tertilt (2011) यांनी त्यांच्या अभ्यासात, महिला सक्षमीकरण आर्थिक विकासाला चालना देते का?, एक अनुभवजन्य विश्लेषण सादर करते जे सूचित करते की जेव्हा मातांना पैशाची उपलब्धता असते तेव्हा त्यांचा त्यांच्या मुलांवर सकारात्मक परिणाम होतो. महिला सशक्तीकरण आणि आर्थिक परिणाम यांच्यातील निरीक्षण संबंधात निर्माण होणाऱ्या मतभेदांचा शोध घेण्यासाठी या अभ्यासाने गैर-सहकारी कौटुंबिक सौदेबाजी मॉडेलसची मालिका विकसित केली आहे.

5. महिला सक्षमीकरणाचे महत्त्व अधोरेखित केले आणि त्यांच्या शिक्षणातील नेतृत्वाला प्रोत्साहन दिले. त्यांनी "भारताच्या सामाजिक-आर्थिक वाढीसाठी महिलांचे योगदान महत्त्वाचे आहे" यावर भर दिला आणि महिला शिक्षणतज्ञांना धैर्याने आणि सर्जनशीलतेने नेतृत्व करण्याचे आवाहन केले. प्रमुख वक्त्या सुधा मूर्ती यांनी शिक्षण आणि समाज या दोन्ही क्षेत्रांतील महिलांची ताकद आणि लवचिकता याविषयी सांगितले. "युवतींना विज्ञान आणि नेतृत्वात संधी निर्माण करणे महत्त्वाचे आहे," मूर्ती म्हणाले.

6. सेतुरामन के. (2008) यांनी दक्षिण भारतातील आदिवासी आणि ग्रामीण समुदायांमध्ये बाल वाढ आणि कुपोषणामध्ये महिला सक्षमीकरण आणि घरगुती हिंसाचाराची भूमिका या शीर्षकाचा अभ्यास केला. हे संशोधन महिला सक्षमीकरण, घरगुती हिंसाचार, मातृ पोषण स्थिती आणि सहा महिन्यांच्या कालावधीत 6 ते 24 महिने वयोगटातील मुलांची वाढ आणि पोषण स्थिती यांच्यातील संबंध तपासते. अनुदैर्घ्य निरीक्षणात्मक अभ्यास ग्रामीण कर्नाटक, भारतामध्ये करण्यात आला आणि त्यात आदिवासी आणि ग्रामीण दोन्ही समुदायातील सहभागींचा समावेश करण्यात आला.

3. महिला सक्षमीकरणाची गरज :

भारतीय संस्कृतीत महिलांना संपत्ती, शहाणपण आणि शक्तीचे प्रतीक म्हणून पूजले जाते. तथापि, विशेषतः ग्रामीण भागातील महिलांना मोठ्या आव्हानांचा सामना करावा लागतो. सुमारे 66% ग्रामीण महिला सामाजिक नियमांमुळे कमी वापरात राहतात. शेती आणि प्राण्यांच्या काळजीमध्ये मोठे योगदान देत असूनही, ते जागतिक उत्पन्नाचा एक छोटासा भाग मिळवतात आणि त्यांच्या मालकीची किमान मालमत्ता आहे. स्त्रिया जगातील दोन तृतीयांश कामाच्या तासांचे प्रतिनिधित्व करतात परंतु त्यांना उत्पन्नाच्या फक्त 1/10 भाग मिळतात. ते जगातील 70% गरीब आहेत आणि पुरुषांच्या तुलनेत अशिक्षित असण्याची शक्यता दुप्पट आहे. अधिक सक्षमीकरणाची गरज अधोरेखित करून जगभरातील संसदीय जागांपैकी केवळ 10% आणि मंत्रिमंडळातील 6% जागा महिलांकडे आहेत.

4. महिला सक्षमीकरणासाठी भारत सरकारच्या योजना:

भारताने 1954 मध्ये महिला विकास कार्यक्रम सुरू केले, 1974 पासून सक्रिय सहभाग सुरू झाला. आज, विविध सरकारी विभाग आणि मंत्रालयांद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या महिलांसाठी 34 हून अधिक योजना आहेत.

1. राष्ट्रीय महिला कोष (RMK) 1992-1993
2. महिला समृद्धी योजना (MSY) ऑक्टोबर, 1993.
3. इंदिरा महिला योजना (IMY) 1995.
4. 1997-98 मध्ये महिला उद्योजक विकास कार्यक्रमाला सर्वोच्च प्राधान्य देण्यात आले.
5. सुमारे 9000 गावांमध्ये महिलासाख्य राबविण्यात येत आहे.
6. स्वयंसज्जा.
7. स्वाशक्ती ग्रुप.
8. महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रमास समर्थन (STEP).
9. स्वालंबन.
10. कामकरी आणि आजारी आईच्या मुलांसाठी क्रेचेस/ डे केअर सेंटर.
11. नोकरदार महिलांसाठी वसतिगृहे.
12. स्वाधार.
13. महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय अभियान.
14. एकात्मिक बाल विकास सेवा (ICDS) (1975),
15. किशोरवयीन मुलींच्या सक्षमीकरणासाठी राजीव गांधी योजना (RGSEAG) (2010).
16. काम करणाऱ्या मातांच्या मुलांसाठी राजीव गांधी राष्ट्रीय क्रेच योजना. १७. एकात्मिक बाल संरक्षण योजना (ICPS) (2009-2010).
18. धनलकाहमी (2008).
19. शॉर्ट स्टे होम्स.
20. उज्ज्वला (2007).
21. जेंडर बजेटिंगसाठी योजना (XI योजना).
22. एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रम (IRDIP).
23. ग्रामीण युवकांना स्वयंरोजगारासाठी प्रशिक्षण (TRYSEM).
24. पंतप्रधान रोजगार योजना (PMRY).
25. महिला विकास महामंडळ योजना (WDCS).
26. कार्यरत महिला मंच.
27. इंदिरा महिला केंद्र.
28. महिला समिती योजना.
29. खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग.
30. इंदिरा प्रियदारहिनी योजना.
31. SBI ची श्रीशाक्ती योजना.
32. SIDBI ची महिला उद्योगनिधी महिला विकासनिधी.
33. NGO च्या क्रेडिट योजना.
34. कृषी आणि ग्रामीण विकास योजनांसाठी राष्ट्रीय बँका

5. महिला सक्षमीकरणाची स्थिती :

महिला सक्षमीकरणाची स्थिती बहुआयामी आहे, ज्यासाठी महिलांच्या जीवनातील विविध पैलूंचे मूल्यांकन आवश्यक आहे. हा पेपर रोजगार, शिक्षण, आरोग्य आणि सामाजिक स्थिती या संदर्भात महिलांच्या स्थितीचे विहंगावलोकन प्रदान करतो. सुरुवात करण्यासाठी, 2012 मध्ये वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमने तयार केलेल्या जेंडर गॅप इंडेक्सद्वारे ते महिलांच्या एकूण स्थितीचे परीक्षण करते.

6. भारतातील महिला सक्षमीकरणासमोरील आव्हाने :

अनेक अडचणी भारतातील महिला सक्षमीकरणात अडथळा आणतात. सामाजिक नियम आणि कौटुंबिक संरचना अनेकदा स्त्रियांच्या गौण स्थितीला बळकट करतात. एक प्रमुख समस्या म्हणजे मुलीपेक्षा मुलांचे प्राधान्य, शिक्षण, पोषण आणि संधींवर परिणाम होतो. हा पक्षपात मेघालयचा अपवाद वगळता पुरुष मुले कुटुंबाचे नाव धारण करतात या समजुतीतून उद्भवतात. स्त्रिया देखील पारंपारिक भूमिकांमध्ये अंतर्भूत असतात, ज्यामुळे त्यांची क्षमता आणखी मर्यादित होते. दारिद्र्य हे अनेक महिलांसाठी एक मोठे आव्हान आहे, ज्यामुळे सक्षमीकरण साध्य करणे कठीण होत आहे. भारतातील महिला अधिकार आणि सक्षमीकरणासाठी या समस्यांचे निराकरण करणे महत्त्वाचे आहे.

भारतातील महिलांना अनेक अडथळांचा सामना करावा लागतो, ज्यात मुलीपेक्षा पुत्रांना पसंती देणारे सामाजिक नियम, शिक्षण, पोषण आणि संधी यांवर मर्यादा येतात. दारिद्र्य हे आणखी वाढवते, अनेक महिलांचे घरगुती कामगार म्हणून शोषण होते. पुरुषांच्या तुलनेत कमी स्त्रिया शिक्षित असून शिक्षणातही लक्षणीय लैंगिक अंतर आहे. उच्च शिक्षण आणि करिअरच्या प्रगतीमध्ये महिलांना पक्षपाताचा सामना करावा लागतो. आरोग्य आणि सुरक्षितता समस्या, विशेषतः माता आरोग्य सेवेमध्ये, महिला सक्षमीकरणात आणखी अडथळा निर्माण होतो. भारतातील महिलांची स्थिती सुधारण्यासाठी या आव्हानांना तोंड देणे महत्त्वाचे आहे.

व्यावसायिक आणि घरगुती असमानता :

महिलांना कामाच्या ठिकाणी भेदभावाचा सामना करावा लागतो, त्यांच्या रोजगार आणि पदोन्नतीच्या संधी मर्यादित होतात. आरोग्य आणि पौष्टिकतेमध्ये लैंगिक भेदभाव महिला मृत्यू दरात योगदान देतो, विशेषतः आशिया, आफ्रिका आणि चीनमध्ये. घरात, पारंपारिक लैंगिक भूमिकांमुळे स्त्रियांवर घरकाम, मुलांची काळजी आणि क्षुल्लक कामांचा भार पडतो. ही असमानता व्यावसायिक आणि देशांतर्गत, विशेषतः भारतात कायम आहे.

महिला सक्षमीकरणासाठी प्रभावी धोरणांद्वारे त्यांची आर्थिक आणि सामाजिक स्थिती सुधारणे आवश्यक आहे. स्त्री आणि पुरुष दोघांकडून समानतेकडे मानसिकता बदलण्याची गरज आहे.

दारिद्र्य आणि निरक्षरता महिलांचे आरोग्य आणि सुरक्षितता सुनिश्चित करण्यापासून, सक्षमीकरणात अडथळा आणतात. सरकारी कार्यक्रम असताना, कव्हेरेजमध्ये एक अंतर कायम आहे. जागतिकीकरणाने काहीना मदत केली आहे, परंतु काही क्षेत्रांमध्ये अजूनही सक्षमीकरणाचा अभाव आहे. शाश्वत भविष्यासाठी महिलांचे सक्षमीकरण आवश्यक आहे.

7. अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. महिला सक्षमीकरणाची गरज समजून घेणे.
2. भारतातील महिला सक्षमीकरणाबाबत जागरूकतेचे मूल्यांकन करणे.
3. महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचे विश्लेषण करणे.
4. महिला सक्षमीकरणासाठी सरकारी योजनांचे परीक्षण करणे.

8. संशोधन पद्धती

"पेपरमध्ये नियोजित संशोधन पद्धतीमध्ये निकालाच्या स्पष्टीकरणासाठी दुय्यम डेटाचा वापर समाविष्ट आहे आणि डेटाचे विश्लेषण आणि अर्थ लावण्यासाठी परिमाणवाचक विश्लेषण लागू केले होते."

9. संशोधन प्रश्न:

आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, भारतातील विविध राज्यांमध्ये महिलांचे सक्षमीकरण कसे बदलते?

आणि सांस्कृतिक पैलू?

आर्थिक परिस्थिती, सामाजिक नियम, राजकीय वातावरण आणि सांस्कृतिक प्रभावांसह विविध घटकांमुळे भारतातील महिला सक्षमीकरण विविध राज्यांमध्ये लक्षणीयरीत्या बदलते. हे वेगवेगळ्या पैलूंमध्ये कसे प्रकट होते ते येथे आहे:

1) **आर्थिक:** महाराष्ट्र आणि दिल्ली सारखी राज्ये महिलांसाठी अधिक रोजगाराच्या संधी आणि आर्थिक स्वातंत्र्य देतात, तर उत्तर प्रदेश आणि बिहार सारखी राज्ये संसाधनांपर्यंत मर्यादित प्रवेश आणि श्रमिक बाजारातील सहभागामुळे आव्हानांना तोंड देतात.

2) **सामाजिक:** केरळ आणि हिमाचल प्रदेश सारख्या राज्यांमध्ये शैक्षणिक पातळी आणि आरोग्य परिणाम अधिक मजबूत आहेत, तर राजस्थान आणि उत्तर प्रदेश सारख्या राज्यांमध्ये महिला साक्षरता दर कमी आणि गळतीचे प्रमाण जास्त आहे. ग्रामीण आणि आदिवासी भागात अनेकदा आरोग्य सेवेत आव्हानांचा सामना करावा लागतो.

3) **राजकीय:** पश्चिम बंगाल आणि केरळ सारख्या राज्यांमध्ये महिलांचे राजकीय प्रतिनिधित्व जास्त आहे, ज्यांना स्थानिक प्रशासन धोरणांनी मदत केली आहे. इतर राज्ये महिलांच्या हक्कांचे संरक्षण करणारी धोरणे राबवण्यात मंद आहेत.

4) **सांस्कृतिक:** केरळ आणि गोवा सारखी प्रगतीशील राज्ये महिलांना सांस्कृतिक आणि सामाजिक जीवनात अधिक स्वातंत्र्य देतात, तर उत्तर प्रदेश आणि मध्य प्रदेश सारखी पुराणमतवादी राज्ये पारंपारिक लैंगिक भूमिका लागू करतात ज्यामुळे महिलांची गतिशीलता आणि संधी मर्यादित होतात.

5) शिक्षण

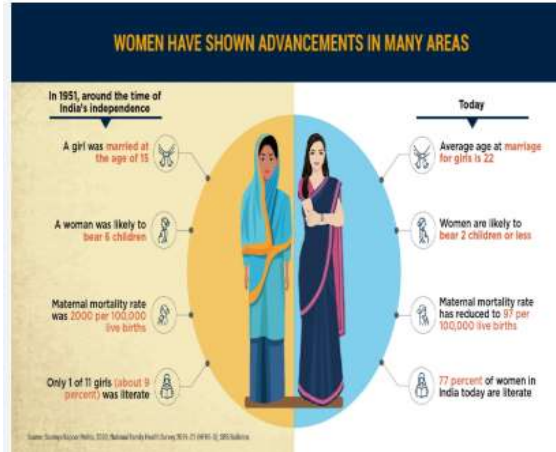
स्वातंत्र्यानंतरची प्रगती असूनही, भारतात शिक्षणातील लैंगिक अंतर लक्षणीय आहे. 82.14% प्रौढ पुरुष साक्षर आहेत, तर केवळ 65.46% प्रौढ स्त्रिया आहेत. महिलांना उच्च शिक्षण आणि विशेष प्रशिक्षणातही पक्षपाताचा सामना करावा लागतो, ज्यामुळे त्यांच्या करिअरच्या संधी आणि नेतृत्वाच्या संधी मर्यादित होतात.

6) गरिबी

दारिद्र्य हा महिलांच्या सक्षमीकरणातील एक मोठा अडथळा आहे, ज्यामुळे शोषण होते, विशेषतः घरगुती कामगार म्हणून. निरक्षरता दूर करण्याबरोबरच राष्ट्रीय प्रगतीसाठी गरिबीचे निर्मूलन महत्त्वाचे आहे.

7) आरोग्य आणि सुरक्षितता

महिलांचे आरोग्य आणि सुरक्षितता राष्ट्रीय कल्याणासाठी महत्त्वपूर्ण आहे, परंतु माता आरोग्य सेवेच्या चिंता चिंताजनक आहेत. महिला सक्षमीकरण आणि सर्वांगीण विकासासाठी आरोग्यसेवा सुधारणे आवश्यक आहे.

10. सूचना :

1. महिलांना समान कामाच्या संधी, सुरक्षितता, समर्थन आणि त्यांचा सामाजिक दर्जा उंचावण्यासाठी वाजवी वेतन प्रदान करा.
2. सामाजिक नैरप्रकार दूर करण्यासाठी कार्यक्रम आणि कायद्यांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करा.
3. सक्षमीकरणाच्या आव्हानांचे मूळ कारण दूर करण्यासाठी महिला शिक्षणाला प्राधान्य द्या.
4. महिलांना, विशेषतः उपेक्षित समुदायातील, त्यांच्या हक्कांबद्दल शिक्षित करण्यासाठी जागृती कार्यक्रम आयोजित करा.

11. अभ्यासाचा निष्कर्ष

सशक्त कुटुंब, समाज आणि राष्ट्रांच्या विकासासाठी महिला सक्षमीकरण महत्त्वपूर्ण आहे. महिलांना विकासाच्या मुख्य प्रवाहात समाकलित करून, त्यांच्याकडे उत्पन्न, मालमत्ता आणि त्यांची ओळख प्रस्थापित करण्याची संधी सुनिश्चित करून सक्षमीकरण साधले जाऊ शकते. महिला सक्षमीकरण ही २१व्या शतकातील राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील एक महत्त्वाची चिंता आहे. मात्र, केवळ सरकारी उपक्रम पुरेसे नाहीत. समाजाने लैंगिक भेदभाव दूर करण्यासाठी आणि स्त्रियांना

जीवनाच्या सर्व पैलूमध्ये-सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक - निर्णय घेण्याच्या आणि सहभागामध्ये समान संधी प्रदान करण्यासाठी सक्रियपणे कार्य केले पाहिजे. सामूहिक प्रयत्नातूनच खऱ्या अर्थाने सक्षमीकरण होऊ शकते. महिलांचे सक्षमीकरण, विशेषतः उत्पन्न, रोजगार आणि शिक्षण, हे एक आव्हान आहे. सशक्तीकरणातील अडथळे ओळखणे आणि त्यांचे निराकरण करणे महत्वाचे आहे, या प्रक्रियेत महिला आणि समाज या दोघांचीही प्रमुख भूमिका आहे. सरकार आणि धोरणात्मक पुढाकार आवश्यक आहेत, परंतु लैंगिक भेदभाव दूर करण्यासाठी आणि जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात महिलांना समान संधी सुनिश्चित करण्यासाठी सामाजिक प्रयत्न तितकेच महत्वाचे आहेत. महिला सक्षमीकरण ही जागतिक समस्या आहे आणि खरी प्रगती केवळ सामूहिक कृतीतून आणि समानतेची बांधिलकी यातूनच साध्य होऊ शकते. या संशोधनात भारतातील महिला सक्षमीकरणाचे परीक्षण केले गेले, ज्यात शिक्षणातील प्रगती, राजकीय प्रतिनिधित्व आणि सामाजिक भूमिका, तसेच कर्मचारी सहभाग आणि नेतृत्वातील आव्हाने यावर प्रकाश टाकण्यात आला. शिक्षण आणि माता आरोग्य सेवेतील असमानता लक्षित हस्तक्षेपांची गरज अधोरेखित करते. राजकीय प्रतिनिधित्व सुधारले असताना, देशभरातील महिलांना अधिक सक्षम करण्यासाठी कोटा, शिक्षण आणि आर्थिक मदतीद्वारे सतत प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

12. अभ्यासाचे संदर्भ

- [१] सी. आर. कोठारी, संशोधन पद्धती – पद्धती आणि तंत्रे प्रकाशित – न्यू एज इंटरनॅशनल पब्लिशर- १९९०, ISBN (१३): ९७८-८१-२२४-२४८८-१.
- [२] मार्टिन व्हॅन क्लावेरेन, के टिजडेन्स, मेलानी ह्युगी-निलियम्स आणि नुरिया रामोस मार्टिन
- [३] (२०१०) "भारतातील महिलांच्या कामाचे आणि रोजगाराचे विहंगावलोकन", कार्यरत पेपर 10-90,
- [४] जीन ड्रेझ आणि अमर्त्य सेन (२००२) भारत: विकास आणि सामाजिक संधी, ऑक्सफर्ड
- [५] भारत सरकार (२०१०) वार्षिक अहवाल लोकांना रोजगार, मंत्रालय
- [६] जर्नल ऑफ ह्युमन डेव्हलपमेंट अँड कॅपेबिलिटीज, खंड ७, क्र. २, पीपी. २२१-२४१.
- [७] बेटेटा एस हॅनी (२००६) "महिला सक्षमीकरणाच्या मापनात काय कमी आहे?",
- [८] pp.17-65, महिला सक्षमीकरण आणि लोकसंख्याशास्त्रीय प्रक्रियांमध्ये: कैरोच्या पलीकडे जाणे,
- [९] (सं.) एच.बी. प्रेसर आणि जी.सेन, ऑक्सफर्ड.
- [१०] कबीर नाइला (१९९९) "संसाधने, एजन्सी अचिव्हमेंट्स: रिफ्लेक्शन्स ऑन द
- [११] महिला सक्षमीकरणाचे मोजमाप", विकास आणि बदल, ३०: पीपी. ४३५-४६४.
- [१२] UNDP (2010) मानव विकास अहवाल-2015
- [१३] UNDP (2011) मानव विकास अहवाल-2017
- [१४] भारत सरकार (२००६) राष्ट्रीय कुटुंब आरोग्य सर्वेक्षण-२००५-०६, आरोग्य मंत्रालय आणि कुटुंब कल्याण, नवी दिल्ली